Pokračující zavádění CLIL na základní umělecké škole

AN ONGOING CLIL IMPLEMENTATION AT A PRIMARY ARTS SCHOOL

Zdeněk Vašíček

ZUŠ, Dvořáčkova 316, 666 01 Tišnov

Abstrakt:

Cíle: Hlavním cílem tohoto výzkumu bylo ověřit fungování CLIL na Základní umělecké škole (níže „ZUŠ“) Tišnov 2015/2016 s novými žáky mé klavírní třídy. Dalším cílem bylo porovnat některé mé nálezy se současným stavem bádání v CLIL.

Teoretická východiska: Evropská unie chápe koncept CLIL jako vhodný prostředek vícejazyčnosti. Koncept byl navržen tak, aby posílil komunikaci ve vícejazyčné společnosti. Tento koncept je dnes základní součástí primárního, sekundárního a terciárního vzdělávání v mnoha zemích. V České republice je relativní novinkou. Znamená výzvu pro didaktický výzkum i teorii, ale především pro školní praxi. CLIL může využívat vzdělávací materiály v českém a cizím jazyce, také výuka může být vedena v českém a cizím jazyce. (To byl i případ výuky CLIL na ZUŠ Tišnov.)

Metodologie: Výzkumný vzorek zahrnul 17 mých žáků na ZUŠ ve věku 8 až 16 let, navštěvujících základní školu či gymnázium. Hlavní otázka výzkumu zněla: „Je integrace předmětu hra na klavír s komunikací v cizím jazyce (angličtině, italštině nebo ruštině) pro žáky v mé třídě na ZUŠ Tišnov vhodná?“ Otázka byla rozdělena do dvou položek. Položka 1: předmět ve své integrované podobě je pro žáky přitažlivější. Položka 2: současná podoba integrace je pro žáky únosná. Použil jsem dvě výzkumné metody: pozorování a dotazník.

Závěry: Odpověď na hlavní otázku výzkumu se nacházela mezi „SPÍŠE ANO“ a „NAPROSTO ANO“ (výsledek celkem 4,5 bodu pětibodové Likertovy škály). Položka 1 dosáhla „SPÍŠE ANO“ (4 body), položka 2 „NAPROSTO ANO“ (5 bodů). Koncept CLIL na ZUŠ Tišnov fungoval. Některé jednotlivé i skupinové žákovské případy byly diskutovány podrobněji. Výzvou do budoucna je vytvoření sítě učitelů CLIL pro základní umělecké vzdělávání.

Klíčová slova: CLIL, vícejazyčnost, základní umělecká škola, hra na klavír, motivace, evaluace.

Abstract:

Objectives: The main objective of this research was to verify the functioning of CLIL at the Primary arts school (hereinafter “PAS”) in Tišnov 2015/2016 with new pupils of my piano class. Another objective was to compare some of my findings with the state of current research in CLIL.

Theoretical framework: The European Union understands the concept of CLIL as a suitable means of multilingualism. The concept was designed to strengthen communication in the multilingual society. Today, the concept is a core part of primary, secondary and tertiary education in many countries. In the Czech Republic, the concept is relatively new. It means a challenge for the didactic research and theory, but especially for school practice. CLIL can

use the educational materials in Czech and also in a foreign language, the lessons can be conducted in Czech and a foreign language as well. (This was the case of the CLIL lessons at PAS in Tišnov, too.)

Methodology: The research sample involved 17 of my PAS-pupils at the age of 8-16 attending primary or grammar school. The main research question sounded: "Is the integration of the subject of piano playing with communication in a foreign language (English, Italian or Russian) suitable for the pupils in my class at the PAS in Tišnov?" The question was divided into two items. The item 1: the subject in its integrated form is more attractive for the pupils. The item 2: the existing form of integration is tolerable for the pupils. I used two research methods: observation and questionnaire.

Conclusions: The answer to the main research question was situated between "AGREE" and "STRONGLY AGREE" (the result in sum 4.5 points of the five-point Likert scale). The item 1 reached "AGREE" (4 points), the item 2 "STRONGLY AGREE" (5 points). The CLIL concept at the PAS Tišnov has been functioning. Some individual and group pupils´ cases were discussed in detail. A challenge for the future is to create a CLIL teachers´ network for primary arts education.

Key words: CLIL, multilingualism, primary arts school, piano playing, motivation, evaluation

1 Cíle

Hlavním cílem tohoto výzkumu bylo ověřit fungování CLIL na Základní umělecké škole (dále jen „ZUŠ") Tišnov 2015/2016 s novými žáky mé klavírní třídy. Stalo se tak v době, kdy „definice CLILu jako relativně nového pojmu se neustále vyvíjí a zostřuje" (Benešová & Vallin, 2015, s. 12). Dalším cílem bylo porovnat některé mé nálezy se současným stavem bádání v CLIL.

2 Teoretická východiska aneb ke konceptu CLIL

Evropská i národní jazyková politika přicházejí s požadavkem vícejazyčnosti (Píšová & Kostková, 2015, s. 89). Evropská unie chápe jako vhodný prostředek vícejazyčnosti koncept Content and language integrated learning čili CLIL (Benešová & Vallin, 2015, s. 7). „Obsah a jazyk integrující učení (CLIL) je pedagogický přístup, který má dvojí (integrovaný) cíl: učení se předmětu – obsahu a učení se (druhému/cizímu/cílovému) jazyku používanému jako zprostředkovatel obsahu" (Trníková, 2015, s. 45). Koncept CLIL je dnes jádrovou součástí primárního, sekundárního a terciárního vzdělávání v celé řadě zemí (Xerri, 2015, s. 112). Budoucí učitelé věcných předmětů by měli získat odpovídající vzdělání v didaktice výuky cizích jazyků (Hurajová & Luprichová, 2015, s. 106; srov. též Wolff, 2002, s. 107, cit. podle Marsh, 2012, s. 106).

Koncept CLIL byl navržen tak, aby posílil jazykové kompetence a komunikaci v rostoucí vícejazyčné společnosti (Ruiz de Zarobe, 2013, str. 233, cit. podle Xerri, 2015, s. 112). Nejrozšířenějším jazykem CLIL v Evropě je angličtina, méně již francouzština, němčina, španělština a italština (Benešová & Vallin, 2015, s. 36). U stále oblíbenější ruštiny lze doplnit,

že „jazyku, který podle počtu uživatelů zaujímá páté místo na světě, jako rodný ho v současné době uvádí 160 milionů lidí a který je úředním jazykem řady mezinárodních organizací a institucí, je nesporně nutné se učit“ (Hříbková & Žofková, 2012, s. 259).

V České republice je koncept CLIL ještě relativní novinkou (srov. např. Wossala, 2015, s. 224). Povědomí o něm je třeba rozšířit (Benešová & Vallin, 2015, s. 7 a 50). CLIL představuje výzvu pro didaktický výzkum i teorii, ale především pro praxi školní výuky (Píšová & Kostková, 2015, s. 80). CLIL se týká všech škol jakéhokoliv zaměření a statusu (Benešová & Vallin, 2015, s. 37), tudíž i základních uměleckých škol. Také zde již proběhly dílčí výzkumné sondy (srov. např. Vašíček, 2015).

Na ZUŠ Tišnov jsem ve školním roce 2015/2016 (přesněji: ve sledovaném období říjen 2015 až duben 2016) ve své třídě pokračoval jako učitel v individuální výuce hry na klavír v podobě CLIL s komunikací v cizích jazycích: angličtině, italštině nebo ruštině. Postupoval jsem souběžně dle slovníků v mém skriptu pro CLIL s angličtinou a němčinou (srov. in Vašíček, 2008). Jednou z variant CLIL je využití vzdělávacího obsahu (či vzdělávacích materiálů) v českém a cizím jazyce, přičemž výuka je vedena také v českém a cizím jazyce (VÚP, 2008, cit. podle Benešová & Vallin, 2015, s. 17-18). To byl i případ výuky CLIL na ZUŠ Tišnov. Podrobnosti postupu jsem uvedl na jiném místě (Vašíček, 2012).

3 Metodologie

Výzkumný vzorek představovalo 17 žáků (= 74%) z celkových 23 (= 100%) v mé klavírní třídě na ZUŠ Tišnov. Žáci ve věku 8 až 16 let navštěvovali základní školu či gymnázium osmileté nebo čtyřleté. Jejich cizojazyčná příprava i úroveň komunikace ve výuce byly zákonitě velmi rozdílné. Logicky všechny začátečníky, ale i některé starší žáky jsem si pracovně zařadil pod úroveň A1 dle příslušného referenčního rámce (Společný evropský referenční rámec pro jazyky, 2002). Výjimku představoval dvoujazyčný rodilý mluvčí (česky a anglicky). Další výjimkou byl jeden ze starších žáků, který se dle svých slov připravoval na gymnáziu na zkoušku B2, popřípadě až C1 dle výše uvedeného rámce, což mělo mimo jiné zahrnout i dobrou znalost synonym. Řekl bych, že v CLIL na ZUŠ Tišnov tento žák v rámci výběru z lexika takovou znalost prokázal. 14 žáků (= 82%), tedy naprostou většinu, jsem vyučoval CLIL s angličtinou, 2 žáky (= 12%) s italštinou, jen 1 žák (= 6%) si vybral ruštinu. (Zájemci o CLIL s francouzštinou, němčinou či španělštinou se ve školním roce 2015/2016 sice nevyskytli, někteří by si však – dle svých slov – různé jazyky časem rádi „namíchali“.)

Žáci si vybrali maximální počet nových cizojazyčných lexikálních jednotek pro vyučovací hodinu týdně (3 až 15). V ideálním případě (zkušenost poučila, že z různých důvodů je spíše vyloučen – více viz v kapitole 5 tohoto příspěvku, bod 4) by při počtu zhruba 35 vyučovacích hodin za školní rok činil počet zvládnutých cizojazyčných lexikálních jednotek žákem 105 až 525.

Hlavní otázka výzkumu zněla: „Je integrace předmětu hra na klavír s komunikací v cizím jazyce (angličtině, italštině nebo ruštině) pro žáky v mé třídě na ZUŠ Tišnov vhodná?“ Otázka byla rozdělena do dvou položek. Položka 1: předmět ve své integrované podobě je pro žáky přitažlivější. Položka 2: současná podoba integrace je pro žáky únosná. Uplatnil jsem dvě

výzkumné metody: zúčastněné pozorování (v přirozeném prostředí školní třídy) a dotazník (neanonymní, s osmi položkami, zadán v lednu až únoru 2016). Dotazník je v podobných výzkumech běžný (srov. výzkum v šesti německých školách in Masslerová, 2012, cit. podle Benešová & Vallin, 2015, s. 29). Sociální žádoucnosti odpovědí (Čáp & Mareš, 2007, s. 431) bylo čeleno možností žáka kdykoli odejít z integrované výuky (= CLIL) zpět do neintegrované (= non CLIL). Při vyhodnocení dotazníků jsem využil pětistupňovou Likertovu škálu a medián, který není citlivý ke krajním hodnotám (k jeho vhodnosti srov. Švaříček & Šeďová, et al., 2007, s. 49).

4 Výsledky

Odpověď na hlavní otázku výzkumu se nacházela mezi „SPÍŠE ANO“ a „NAPROSTO ANO“ (výsledek celkem 4,5 bodu pětibodové Likertovy škály). Položka 1 dosáhla „SPÍŠE ANO“ (4 body), položka 2 „NAPROSTO ANO“ (5 bodů). Koncept CLIL na ZUŠ Tišnov fungoval. To kladně korespondovalo s výsledky z minulosti (srov. Vašíček, 2013). Souhrnně se tudíž zdá, že „integrace předmětu hra na klavír s komunikací v cizím jazyce (angličtině, italštině nebo ruštině) pro žáky v mé třídě na ZUŠ Tišnov je vhodná.“

Kvůli většímu počtu žáků ve výzkumném vzorku než v předchozích letech neuvádím aktuální podrobné výsledky výzkumu v tabulce z důvodu úspory místa. Tyto výsledky se neliší podstatně od výsledků diskutovaných mnou již před časem (srov. Vašíček, 2013). Aktuální podrobné výsledky výzkumu v tabulce jsou nicméně přesto uvedeny na webové stránce http://www.zustisnov.cz/ v záložce „Projekty“, podzáložce „CLIL“, v oddílu „Prezentace“: zde viz prezentaci roku 2016 pod týmž názvem, jako má tento příspěvek.

Ve věci zveřejnění výsledků výzkumu, resp. vybraných dat z výuky CLIL, jsem v souladu s Etickým kodexem ČAPV (2013) požádal o souhlas rodiče žáků spolu se žáky (účastníky výzkumu) zvláštním e-mailem. Text tohoto e-mailu viz v příloze 1.

5 Diskuse

1) Ukázalo se, že není vždy nutné v CLIL postupovat s žáky dle slovníků „do slova a do písmene“. Žáci totiž jmenovitě v angličtině již znali leccos ze svých všeobecně vzdělávacích škol (názvy barev, části těla, číslice, apod.), což bylo možné v CLIL okamžitě využít. I bez nutnosti čekání na obsáhlejší slovník CLIL či zápisu cizích slov do notových materiálů žáků. Například slova *the homework*, *the task*, ba dokonce synonyma typu *the carol = the christmas song*, apod. Bude však vhodné do slovníků doplnit více vzorových vět (příkladů).

2) S dvoujazyčným rodilým mluvčím bylo možné v jeho rodné (mojí nikoli rodné) angličtině komunikovat s využitím mnohem větší slovní zásoby, než by pro začátečníka v CLIL bylo obvyklé. Ujistil jsem se, že některé výrazy jsou mu známé zcela běžně (*the key* – zde ve významu ta klávesa, *the piano*, *the hand*, *to skip*, atp.). Mé třijazyčné (česko-anglicko-

německé) slovníky CLIL jsem mu proto zapůjčoval spíše jen pro úplnost – pro některé odborné výrazy mu neznámé jak v češtině, tak v angličtině (např. to předznamenání = *the signature*). Do klavírní školy vydané v češtině jsem žákovi pro názornost tu a tam zapisoval anglické odborné hudební výrazy, za sledované období celkem 23 (např. *the stem, the flag*, *the clef*, *the time signature*, atd.). Myslím si, že do klavírní školy v angličtině by naopak bylo vhodné zapisovat – kvůli jazykové rovnováze – české odborné hudební výrazy.

3) CLIL lze využít na všech úrovních vzdělávání, přičemž optimální prostředí pro jeho zavádění je střední odborná škola (Šimonová, 2015, s. 30-31). Na ZUŠ v CLIL se staršími a cizojazyčně pokročilejšími žáky z gymnázií bylo možné se odpoutat od slovníku CLIL a do notových materiálů zapisovat již jen některé speciálnější výrazy. Například slovní spojení *the legato articulation*, stručná vymezení jako *a theme is a longer music idea*, synonyma typu *without preparation = by heart*, nezřídka humorná jako *consequently = almost pig-headedly*, atd. Pokud jde o pojem Cognitive academic language proficiency (CALP), je to více formální akademický jazyk (Cummins, 2000, cit. podle Benešová & Vallin, 2015, s. 68-69). Lze ho již zde využít. Šestnáctiletý žák čtyřletého gymnázia mi řekl: „Nepřekládejte mi to, prosím, já rozumím. A kdyby ne, tak se ozvu.“ Na důkaz, že skutečně rozuměl, přidal „k dobru“ ještě několik synonym a antonym. Třináctiletý žák osmiletého gymnázia mi sdělil: „Nemusíme se už omezovat na určitý počet nových slovíček za hodinu. Kolik bude potřeba, tolik mi zadejte. Na mé [všeobecně vzdělávací – Z.V.] škole se s námi také nemazlí.“ Zdá se zatím, že i při nové hudební látce bude „příděl“ nových odborných lexikálních jednotek (týkajících se hry na klavír, hudební nauky, hudebních forem, apod.) nad 5-10 spíše výjimkou než pravidlem. Jistě lze množství výraziva v rámci hudební odbornosti – nyní hovoříme i o výuce v českém jazyce – zvyšovat. Především však se opakuje hudebně a cizojazyčně již probrané, tedy více či méně žákovi již známé. Nových cizojazyčných lexikálních jednotek tak přibylo za sledované období řádově nanejvýš jen v desítkách.

4) U těch mladších žáků, kde hra na nástroj i cizí jazyk šly „spíše ztuha než zlehka“, se osvědčilo – ve prospěch hry na klavír – takříkajíc „povolit“ v cizím jazyku. V jedné či více vyučovacích hodinách se pak jen opakovalo cizojazyčně již dříve probrané. Devět žáků (= 53% z celkem 17) zvládlo z předpokládaného počtu probraných nových cizojazyčných lexikálních jednotek méně než 75%. „Nejhorší“ výsledek ovšem činil pouhých 29%.

5) Někteří učitelé CLIL v rámci výzkumných šetření uváděli, že studenti jsou cizím jazykem přetíženi (srov. Hurajová & Luprichová, 2015, s. 108). Ve výzkumném vzorku mé klavírní třídy byly případy (mladší žáci kolem věku 10 let), kde žádoucí očekávané („výborné“) výkony ve hře na klavír dle ŠVP byly dosahovány zjevně pomaleji či obtížněji. Občas se přidala žákova nízká výbavnost cizojazyčných výrazů, byť učitelem stále opakovaných. Nebyl neobvyklý boj s více slovy ve větě. Na otázku *What are you playing?* následovala například odpověď *I am …, I am … *scale*. Nikoli správně – dejme tomu – *I am playing the C major scale*. Žák dle svého vlastního sdělení pociťoval při CLIL zvýšenou únavu. Doporučil jsem mu CLIL do konce školního roku přerušit a výuku nechat probíhat jen v češtině. (A to i navzdory jeho záměru pokračovat v CLIL, který později znovu uvedl též v dotazníku.) Učinil jsem tak nakonec celkem v pěti případech (= 29%). V CLIL nadále zůstalo 12 žáků

(= 71%). Jestliže učitel má využívat dosavadní znalosti žáka na maximum (Šimonová, 2015, s. 33), tady naopak ústup byl provázen žákovou zjevnou úlevou. Z mých dřívějších výzkumů lze doložit, že takový ústup bývá dočasný. Jednomu z ambiciózních cílů konceptu CLIL, jímž je dostupnost pro všechny žáky bez předchozího výběru (Benešová & Vallin, 2015, s. 37), proto rozumím.

6) Učitelovo vysvětlení cizího jazyka může spotřebovávat čas potřebný pro přenos obsahu (Pavon & Rubio, 2010, cit. podle Hurajová & Luprichová, 2015, s. 102), v našem případě pro výuku hry na klavír. U některých svých žáků v CLIL mohu v souvislosti s cizím jazykem poněkud vyšší spotřebu času potvrdit, aniž by mi to vyčítali. Ale například můj žák v CLIL s italštinou, který si vybral jen 3 nové cizojazyčné lexikální jednotky za vyučovací hodinu, v dotazníku nicméně poznamenal: „Nejvíc se mi v CLIL nelíbí, že to, ovšem jen velmi mírně, zpomaluje hodinu.“ Pro přesnější ilustraci: uvedený žák za sledované období z předpokládaného počtu 15 odučených hodin CLIL zvládl z důvodu nemoci jen 12 (= 80%). Věcně předmětnou látku zvládl dle ŠVP v plném rozsahu. Z předpokládaného počtu 45 probraných nových lexikálních jednotek zvládl 35 (= 78%). Učitel vždy jednorázově vyslovil novou cizojazyčnou látku, žák ji jednorázově zopakoval. Pak již tato látka byla průběžně využívána (= stále opakována dle potřeby průběhu výuky) namísto češtiny bez jakékoli další spotřeby času pro obsah. Takový či podobný „opakovací“ postup je ostatně v CLIL u mladších žáků doporučen (Vojtková & Hanušová, 2012, cit. podle Benešová & Vallin, 2015, s. 19).

7) Italštinu a ruštinu jsem si po několikaletém časovém odstupu opakoval se žáky. Existuje pojem „koroze kvalifikace“ (Veteška & Tureckiová, 2008, s. 94). Pokud žák v italštině nebo ruštině postupoval podle mého soudu velmi, ba „až příliš“ rychle (ve srovnání se mnou), sdělil jsem mu, že přerušení CLIL tentokrát potřebuji sám: k doplnění a úpravám/opravám učebních materiálů či takříkajíc k „vydechnutí“. Náročnost přípravy výuky CLIL může učitele odradit (Wossala, 2015, s. 224). Přerušení bylo úlevou, kterou jsem si dopřál podobně, jako jsem ji dopřál některým žákům výše. Nově využitá ruská slovíčka jsem psal žákovi do jeho žákovského sešitu azbukou. (Po delší odmlce jsem se znovu – i s částečným přispěním žáka – rozpomínal na „bukvy“.)

8) Jak ukázaly výzkumy, koncept CLIL se v praxi ukazuje být účinný velmi různě (Benešová & Vallin, 2015, s. 31). V případě tohoto výzkumu byl koncept CLIL – jak jsem se pokusil nastínit výše – různě účinný u různých žáků a v případě různých cizích jazyků i u jednoho a téhož učitele (= u mě). Očekává se však, že vedle žáků se budou učit i sami učitelé (Marsh, 2012, s. 106).

9) Na požadavek formulovat empiricky podložené argumenty na podporu CLIL (Najvar, 2009, s. 97) jsou v tomto příspěvku nabídnuty vlastní dosavadní zkušenosti a poznatky. Na závaznější zobecnění je však – jak se mi zdá – ještě příliš brzy.

Závěr

1) V celé Evropské unii podněcovat vícejazyčné dovednosti vyučujících, nabídnout možnosti specializovaných kvalifikačních kurzů v rámci univerzit (Zpráva o vyučování o EU ve škole, 2015, s. 7) – včetně CLIL. (Tuto historicky příznivou situaci ovšem lze i propást!)

2) Zřídit síť (network) učitelů CLIL, škol a dalších vzdělávacích institucí v zájmu výměny zkušeností i rozvoje empirického výzkumu CLIL (Pokrivčáková, 2015, s. 22) je doporučením, jež lze vztáhnout i na české základní umělecké vzdělávání. Jako vhodná základna se může jevit například „Informační portál pro umělecké vzdělávání", jmenovitě jeho Fórum Eurohudebka (srov. webové stránky http://www.eurohudebka.cz/). Takovou síť je ovšem třeba nejprve iniciovat.

3) Očekávat lze vznik kurikul zaměřených na CLIL (Benešová & Vallin, 2015, s. 48). V záměru uvedeném na jiném místě (Vašíček, 2013) – vytvořit sedmijazyčné (česko-anglicko-francouzsko-italsko-německo-rusko-španělské) slovníky pro vícejazyčné kurikulum mého předmětu – dále pokračuji.

4) Vymezovat objekt didaktiky cizích jazyků dle pojetí Františka Malíře nikoli příslušnou oborovou lingvistickou disciplínou (např. anglistika, rusistika), ale komunikačními činnostmi v cizím jazyce: je navržena změna pojmenování didaktiky cizích jazyků na didaktiku cizí řeči, resp. cizích řečí (Malíř, 1971, s. 44, cit. podle Píšová & Kostková, 2015, s. 81). S přihlédnutím k tomu lze pracovat lexikograficky (srov. znovu v této kapitole výše bod 1).

Literatura

Benešová, B., & Vallin, P. (2015). *CLIL – inovativní přístup nejen k výuce cizích jazyků.* Praha: Pedagogická fakulta UK.

Čáp, J., & Mareš, J. (2007). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.

Etický kodex České asociace pedagogického výzkumu. (2013). Dostupné z http://www.capv.cz/index.php/zakladni-udaje/clenstvi-v-capv/eticky-kodex

Hříbková, R., & Žofková, H. (2012). K problematice pregraduálního a postgraduálního vzdělávání učitelů ruského jazyka po roce 1990. In J. Kohnová, et al., *Profesní rozvoj učitelů a cíle školního vzdělávání* (s. 253-259). Praha: Pedagogická fakulta UK. Dostupné z http://uprps.pedf.cuni.cz/UPRPS-367-version1-profesni_rozvoj_ucitelu_a_cile.pdf

Hurajová, L., & Luprichová, J. (2015). Being a CLIL teacher. In S. Pokrivčáková, et al., *CLIL in foreign language education: E-textbook for foreign language teachers* (s. 99-111). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra. Dostupné z http://www.tedu.edu.tr/sites/default/files/content_files/research_files/e-textbook_clil_in_fle_-_final2.pdf

Marsh, D. (2012). *Content and language integrated learning (CLIL): A development trajectory.* Córdoba: University of Córdoba. Dostupné z http://helvia.uco.es/xmlui/handle/10396/8689.

Najvar, P. (2009). Cizí jazyky napříč předměty 1. stupně ZŠ: CLIL z perspektivy VÚP. In *Pedagogická orientace*, *19*(1), 93–99. Dostupné z http://www.ped.muni.cz/pedor/archiv/2009/pedor09_1_cizi_najvar.pdf

Píšová, M., & Kostková, K. (2015). Didaktika cizích jazyků. In I. Stuchlíková & T. Janík, et al., *Oborové didaktiky: Vývoj – stav – perspektivy* (s. 67-92). Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z http://www.ped.muni.cz/didacticaviva/data_pdf/knihy/oborove-didaktiky_online.pdf

Pokrivčáková, S. (2015). CLIL in Slovakia: Projects, research, and teacher training (2005-2015). In S. Pokrivčáková, et al., *CLIL in foreign language education: E-textbook for foreign language teachers* (s. 17-29). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra. Dostupné z http://www.tedu.edu.tr/sites/default/files/content_files/research_files/e-textbook_clil_in_fle_-_final2.pdf

Společný evropský referenční rámec pro jazyky. (2002). Olomouc: Univerzita Palackého. Dostupné z http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/spolecny-evropsky-referencni-ramec-pro-jazyky

Šimonová, I. (2015). CLIL research in the Czech Republic. In S. Pokrivčáková, et al., *CLIL in foreign language education: E-textbook for foreign language teachers* (s. 30-44). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra. Dostupné z http://www.tedu.edu.tr/sites/default/files/content_files/research_files/e-textbook_clil_in_fle_-_final2.pdf

Švaříček, R., & Šeďová, K., et al. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

Trníková, J. (2015). Primary CLIL. In S. Pokrivčáková, et al., *CLIL in foreign language education: E-textbook for foreign language teachers* (s. 45-59). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra. Dostupné z http://www.tedu.edu.tr/sites/default/files/content_files/research_files/e-textbook_clil_in_fle_-_final2.pdf

Vašíček, Z. (2008). *Hra na klavír s komunikací v cizím jazyce (anglicky nebo německy) čili CLIL.* Brno: JAMU.

Vašíček, Z. (2012). Hra na klavír jako CLIL – s angličtinou, němčinou, francouzštinou nebo italštinou: Nové poznatky ze ZUŠ. In J. Kazelleová & T. Váňová (Eds.), *CLIL do škol* (s. 53 - 62). Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z https://is.muni.cz/repo/1083069/sbornik_CLIL.pdf

Vašíček, Z. (2013). Hra na klavír jako CLIL: Pokračující vícejazyčná implementace na ZUŠ. In L. Círus (Ed.), *Efektivita vzdělávání v proměnách společnosti* (s. 390-396). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně. [CD-ROM]

Vašíček, Z. (2015). CLIL v dalším vzdělávání pedagogických pracovníků: Sonda na dvou českých základních uměleckých školách. In D. Šafránková, L.Podroužek, J. Slowík (Eds.), *Etické a sociální aspekty v oblasti vzdělávání a pedagogickém výzkumu* (s. 212-222). Plzeň: ZČU. [CD-ROM]

Veteška, J., & Tureckiová, M. (2008). *Kompetence ve vzdělávání.* Praha: Grada.

Wossala, J. (2015). Využívání CLILu ve výuce. In D. Šafránková, L.Podroužek, J. Slowík (Eds.), *Etické a sociální aspekty v oblasti vzdělávání a pedagogickém výzkumu* (s. 223-230). Plzeň: ZČU. [CD-ROM]

Xerri, D. (2015). Maximising the value of CLIL through teacher education and development. In S. Pokrivčáková, et al., *CLIL in foreign language education: E-textbook for foreign language teachers* (s. 112-118). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra. Dostupné z http://www.tedu.edu.tr/sites/default/files/content_files/research_files/e-textbook_clil_in_fle_-_final2.pdf

Zpráva o vyučování o EU ve škole (2015/2138[INI]). (2015). Dostupné z http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2016-0021+0+DOC+XML+V0//CS